

“Topal Teymur” əsərinin ingilis dilinə tərcümə xüsusiyyətləri

Türkan Zeynalova
Gəncə Dövlət Universiteti
E-mail: turkanzeynalova1985@gmail.com

Xülasə. Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum dramaturgiyanın banisi, böyük sənətkar Hüseyn Cavidin “Topal Teymur” əsərinin tərcümə xüsusiyyətlərindən bəhs edilir. Hüseyn Cavidin bir çox əsərləri kimi, “Topal Teymur” adlandırıldığı tarixi əsəri də ingilis dilinə tərcümə edilmişdir. Böyük fəlsəfi məzmunlu, dərin fikirlər, milli nöqteyi-nəzərdən İslam və Türk dünyasının qiymətli əsəri kimi xarakterizə edilən bu əsəri orijinaldan ingilis dilinə mütərcim Mələhət Babayeva tərcümə etmişdir. Böyük dramaturq Hüseyn Cavid “Topal Teymur” dramını tarixi faktlar əsasında və böyük məharətlə qələmə almışdır. Bu istək əsərin ingilis dilinə tərcüməsində də öz əksini tapır. Mütərcim Mələhət Babayevanın böyük ustalıqla ingilis dilinə tərcümə etdiyi bu əsər orijinala eyniyyət təşkil edir.

Böyük dramaturq Hüseyn Cavid “Topal Teymur” dramını tarixi faktlar əsasında qələmə alsada, dövrün bütün çağlarının ən vacib hadisələrini də bu əsərdə səciyyələndirmişdir. Dramaturqun əsərdə təsvir etdiyi obrazlar fikirlərin və ideyaların sistemli şəkildə həllində böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Əsərin əsas qayəsi əsərin fəlsəfəsindən götürülsə də, pyes totalitar rejimin ideologiyası üzərində qurulmamışdır.

Mütərcim Hüseyn Cavid dünyasına, onun zəngin yaradıcılığına bələddir, eləcə də böyük dramaturqun tarixi əsəri olan “Topal Teymur”la bağlı yazılan əsərləri və deyilən fikirləri dərinlən mənimsəmişdir. Dramaturqun çoxşaxəli irsi həmişə maraq dairəsindədir və böyük yazarın əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi davam etdirilir.

Açar sözlər: Topal Teymur, dram, dramaturq, ədəbiyyat, yaradıcılıq, tarixi əsər

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.04.2023; qəbul edilib – 14.04.2023

Translation features of the work “Topal Teymur” in the English language

Turkan Zeynalova
Ganja State University
E-mail: turkanzeynalova1985@gmail.com

Summary. The article delves into the translation of “Topal Teymur”, a significant work by the esteemed Husein Javid, renowned as a pioneer of verse drama in Azerbaijani literature. Just like Javid's other works, this historical piece is considered a treasure of profound ideas within the Muslim and Turkish world. The translation from its original form into English was accomplished by Malahat Babayeva, presenting the work's rich content and profound insights to a wider audience. Great playwright Husein Javid skilfully wrote the drama “Topal Teymur” on the basis of historical facts. That desire finds its reflection in the translation of the work into the English language. This

work translated by the translator Malahat Babayeva successfully into the English language is the same with original version.

While Husein Javid's play is rooted in historical facts, it encompasses all significant events of the era. The characters depicted by the playwright serve as pivotal elements in the systematic exploration of thoughts and ideas. Although the main essence of the work is taken from the philosophy of the century, the drama has not been created on the ideology of totalitarian regime.

The translator is very familiar with the world of Husein Javid, has deeply assimilated the works written and the opinions expressed about the play "Topal Teymur" being historical work of great playwright. The multifaceted legacy of the playwright is always of interest, and the works of the great writer continue to be translated into English.

Keywords: Topal Teymur, drama, playwright, literature, creativity, historical work

Article history: received – 05.04.2023; accepted – 14.04.2023

Giriş / Introduction

"Azərbaycan ədəbiyyatında mənzum romantik dramaturgiyanın banisi", "ədəbiyyatımızın romantik korifeyi" sayılan böyük sənətkar Hüseyn Cavid (1882-1941) romantizm ədəbi cərəyanının əsas yaradıcılarından biri kimi "dünya romantikləri sırasında da mühüm yer tutur" (Həbibbəyli, s. 348). Dramaturqun çoxşaxəli zəngin yaradıcılığında "Topal Teymur" əsərinin özünəməxsus yeri var. Belə ki, böyük dramaturqun bu tarixi dramının mövzusu XIV yüzilliyin nəhəng hökmdarları olan Teymurlənglə Sultan Yıldırım Bəyazidin apardığı son müharibədən götürülmüş və dramaturq əsərində ilk dəfə olaraq tarixi şəxsiyyət olan Əmir Teymur kimi böyük şəxsiyyətin, böyük fəatehin həyat yoluna və eyni zamanda tarixi hadisələrə müraciət edərək bu ölməz əsərini yaratmışdır. Onu da qeyd edək ki, böyük dramaturqun bu ölməz əsəri "ədalətsiz müharibələrə və dünya ağılığı iddiasına qarşı yazılmışdır. Lakin Hüseyn Cavid Teymurun dili ilə də özünün həyat mübarizəsi haqqında Birinci Dünya müharibəsi dövründə gəldiyi qənaətləri verdiyindən, əsərdə Teymur da ümumi mərhəmət ideyasının tərəfdarıdır, lakin o belə hesab edir ki, təkcə məhəbbət, mərhəmətlə insanlığı xilas etmək, dünyanı yoluna qoymaq olmaz. Bu fəlsəfi fikir Teymurun yox, Cavidin idi və bundan əvvəlki əsərlərində dönə-dönə təkrar olunmuşdur" (Cəfər, s. 15).

Əsas hissə / Main Part

Hüseyn Cavidin bir çox əsərləri kimi, "Topal Teymur" adlandırdığı tarixi əsəri də ingilis dilinə tərcümə edilmişdir. Böyük fəlsəfi məzmunlu, dərin fikirlər, milli nöqteyi-nəzərdən İslam və Türk dünyasının qiymətli əsəri kimi xarakterizə edilən bu əsəri orijinaldan ingilis dilinə mütərcim Malahət Babayeva tərcümə etmişdir. "Hüseyn Cavidin "Topal Teymur" əsərinin tərcüməsi və şərh" ("The translation and explanation of Hussein Javid's "Topal Teymur" play") adlandırılan bu əsərə geniş müqəddimə yazan mütərcim ilk öncə dramaturqun öz tarixi əsərləri ilə Şərqi ən aparıcı yazarlarından biri olduğunu qeyd edərək onun keçdiyi həyat yoluna nəzər salır, ilk təhsil illərini İranda, Təbrizdə olarkən Talibiyyə mədrəsəsində aldığı, sonra isə ali təhsilini Türkiyədə İstanbul Universitetində başa vurduğunu və bu illər ərzində "Səyavuş", "Xəyyam", "Topal Teymur", "Atilla", "Çingiz" kimi tarixi dramlarını yazdığını vurğulayır. İstanbulda olarkən dramaturqun Türkiyə həyatından bəhs edən "Uçurum" və "Afət" faciəsini xarakterizə edən mütərcim, əsasən, onun 1925-ci ildə qələmə aldığı tarixi "Topal Teymur" əsəri üzərində dayanır. "Topal Teymur" dramının iki güclü hökmdar arasında gedən müharibədən bəhs etdiyini qeyd edən müəllif Teymurun həyat yoluna nəzər salır, onun 1336-cı ildə Səbz şəhərində (indiki Özbəkistan Respublikası) Xoca-İlqar kəndində

anadan olduğunu, Barlas qəbiləsinə mənsub olaraq, ana tərəfdən Çingiz xan nəslindən sayıldığı haqda məlum olan faktlara toxunur. Müəllif, eyni zamanda Teymurun Əmir Teymur, Teymur xan, Teymur Gürqan kimi adları olsa da, Teymurləng kimi tarixdə ən güclü bir hökmdar tək iz qoyduğunu qeyd edərək, onun bir çox hökmdarlara xidmət etdiyini, məhz hakimiyyət uğrunda müharibə apararkən, çiyindənən və sağ ayağından yaralandığı üçün şikəst olduğunu və Topal Teymur adını aldığı vurğulayır.

Son dərəcə hərbi təcrübəsi, bu sahədə qeyri-adi bacarığı, təşkilati məsələlərdə böyük istedadı olan Teymurləng 1370-ci ildə 35 yaş olarkən Əmir Teymur kimi yüksək titulu qazanmışdır. Tarixdən də məlumdur ki, Əmir Teymur otuz beşdən artıq müharibə apararaq Xorasan, Səbzvar, Nişapur, Sistan, Mazandaran kimi vilayətləri zəbt etmiş, sonralar Azərbaycanı, Təbrizi, eləcə də Naxçıvanı əsarət altına almış, Gürcüstanı, İrani, İraqı, Mosulu, Diyarbəkiri biri-birinin ardınca zəbt etmiş, sonralar Hindistan hökmdarı IV Şah Məhəmmədi məğlub edərək, paytaxt Dehlini və bir çox şəhərləri almış, 1400-cü ildə Sivası dağıtmış Hələbi və Şamı Misir hökmdarlarından alaraq böyük Türk Sultanı Yıldırım Bəyazidi məğlub etmiş, Çini fəth etmək üçün gedərkən 1405-ci ildə 71 yaşında yolda vəfat etmişdir. Böyük fəth Əmir Teymurun şücaətindən, onun bir çox hökmdarlardan, xüsusilə Sultan Yıldırım Bəyaziddən daha güclü, daha səriştəli olduğunu vurğulayan müəllif yazır: “Tarixi mənbələrə görə, Teymur iradəcə güclü, siyasətdə son dərəcə ehtiyatlı, xaraktercə möhkəm və həm də qantökən olmasına rəğmən mərhəmət hissində də malik idi” (Babayeva, p. 4). Tədqiqatçı alim Tahirə Məmmədin qeyd etdiyi kimi, “Hər kəs sınağa çəkildiyi əsas cəhətlə bərabər, bir də mərhəmət göstərib-göstərməyəcəyi, bağışlayıb-bağışlaya bilməyəcəyi ilə sınıdır. Bu baxımdan, yəni insan və mərhəmət baxımından Cavidin “Topal Teymur” əsəri diqqəti daha çox çəkir. Böyük məqsədlər uğrunda saysız-hesabsız qanlar tökən Teymur, heç də insani duyğulardan məhrum deyil” (Məmməd, s. 48). “Teymur nə qədər zalım, qantökən, qəddar olsa da, onun inşa etdirdiyi binalar, dağıtdıqlarından qat-qat çox olmuşdur” (Babayeva, p. 4). Əmir Teymur nə qədər zalım olsa da, zəbt etdiyi şəhərləri yandırsa da, təkəbbürlü hökmdarları, güclü qəhrəmanları məğlub etsə də, lakin elmə, alimlərə, şeyxlərə, şairlərə böyük ehtiramla yanaşardı. Böyük hökmdar Əmir Teymur tez-tez onların məclislərində olar, bəzən onların bəhslərində də iştirak edərdi. Onunla bəhs edən, elmi mübahisələrdə, hətta onunla razılaşmayanları belə hökmdar qiymətli hədiyyələrlə mükafatlandırırdı. Əmir Teymur işğal etdiyi ölkələrdən nadir kitabları, əlyazmaları Səmərqəndə gətizdirər, sarayında dövrünün görkəmli alimlərini saxlayardı. Bu alimlər arasında Mövlana Əbdülcabbar Xarəzmi, Mövlana Şəmsəddin Münşi, Mövlana Bəxrəddin Kaşi, Cəlal Həqqi və digər elm adamları vardı. Bir çox tədqiqatçıların fikirlərinə əsasən, Əmir Teymur tarixi bir şəxsiyyət kimi xarakterizə edən tədqiqatçı macar professoru German Vamberinin yazdıqlarına görə hökmdarın türkcə təmiz yazdığını vurğulayır. Həqiqətən də, macar alimi tarixi faktlar əsasında yazdığı əsərində Əmir Teymuru böyük şəxsiyyət kimi, “ilahidən sərkərdəlik görevinin verildiyi bir şəxs” kimi təsvir etmişdir... gənclikdən etibarən şücaət və qeyrəti, süvarilikdəki məharəti görünəndə atası buna son dərəcə diqqət edib, ona islam əqidəsində, islam ruhunda tərbiyə etmişdi. Teymur gəncliyindən ölkədə moğol hakimiyyətini devirmək, əməlləri ilə yüksələn bir məsləkdə bəslənmişdir” (Vəliyeva, s. 293).

Böyük dramaturq Hüseyn Cavid “Topal Teymur” dramını tarixi faktlar əsasında qələmə alsada, dövrün bütün çağlarının ən vacib hadisələrini də bu əsərdə səciyyələndirmişdir. Dramaturqun əsərdə təsvir etdiyi obrazlar fikirlərin və ideyaların sistemli şəkildə həllində böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Əsərin əsas qayəsi əsrin fəlsəfəsindən götürülsə də, pyes totalitar rejimin ideologiyası üzərində qurulmamışdır. Azərbaycanın böyük mütəfəkkir və filosofu Hüseyn Cavid bütün təsir gücünü humanist ideyalarına, fəlsəfi özünüdərk və idealist dünyabaxışına yönəltmişdir. Azərbaycan ədəbiyyatının ən məşhur fəlsəfi şairlərindən biri sayılan Hüseyn Cavid “Topal Teymur” əsərində Şərq həyatını, Türkizm ideyalarını, beynəlxalq problemləri humanizm nöqteri-nəzərdən işıqlandırmışdır.

Hüseyn Cavid böyük eşqlə qələmə aldığı “Topal Teymur” tarixi dramı ilə bütün türkdilli xalqların faciəsini təsvir etməklə, eyni zamanda onların bu faciədən qurtulmaq yollarını ancaq ədalət yolu ilə görürdü. Bu fikir, bu istək əsərin ingilis dilinə tərcüməsində də öz əksini tapır. Öz gücü-

nə əmin olan və dünyanı fəth etmək arzusu ilə yaşamaq Əmir Teymurun fəthliyinin əzəmətindən doğurdu. Hüseyn Cavid öz əsərində bu fəthlik əzəmətini qələmə almış, pyesin ilk başlanğıcında bunu belə təsvir etmişdir:

“Səmərqənddə, Əmir Teymurun sarayında Şərq zövqünə uyğun süslü bir salon... Salonun içi Türkünistan, İran və Hindistan məfruşat ilə döşənilmiş... Dört guşədə gümüşdən yapılmış birər qartal, ortada altun sütunlar, yıldızlı masalar və sandaliyələr... Qarşıda böyük bir pəncərə, pəncərədən görünən son dərəcə baxımlı və çiçəkli gözəl bir bağça nəzərləri oxşar. Olqa pəncərə önündə ətrafı seyrə dalmış görünür. Dışarıda əsgəri marş çalınır” (Cavid, s. 96).

Bu hissənin ingilis dilində tərcüməsinə baxaq:

“In Samarkand, in the sitting-room of Teymur’s palace that is decorated according to the eastern taste... The sitting-room has been covered with Turkistan, Iran and Indian kilims and carpets...”

Silver eagles standing in every corner, gold columns in the middle, shiny tables and chairs... a big window in facing, beautiful and well-groomed garden with flowers which could be seen through the window, created wonderful view... Seems Olga outing around thoughtfully... Military song is being performed outside” (Babayeva, p. 41).

Bu hissənin ingilis dilinə tərcüməsinə baxanda görürük ki, tərcümə orijinala eyniyyət təşkil edir. Məzmun və formada heç bir dəyişiklik yoxdur. Səmərqənddə Əmir Teymur sarayında təsvir olunan hadisə tərcümədə də qorunub saxlanılmışdır. Ancaq tərcümədə “Əmir” sözü ixtisar edilmişdir ki, bu da Teymurun bir sərkərdə, hökmdar olmasına, az da olsa, xələl gətirir, onun adı bir şəxs olmasını xarakterizə edir.

Pyesin başqa bir hissəsinin orijinalına baxaq:

“Olqa: Allah eşqinə bu əsgərlər neryə gedir. Bu hazırlıq neçindir əcaba?

Orxan: Yeni bir müharibə varmış.

Olqa: Ah, müharibə, daima Müharibə!... Əcabə nerəyə, kiminlə?

Orxan: Onu yalnız Qızıl Qaplan bilir. Əvət Əmir Teymurun planını bizim kimi kiçik yaradılmışlar bilməzlər.

Olqa: Halbuki onun üzündə heç bir şiddət və həyacan izi yox... hər zaman vüqar və ciddiyyəti, hər zamanki halı üstündə.

Orxan: Böyük qəhrəmanlar şiddət və qəzəb zamanlarında daha mülayim və həlim görünürlər.

Olqa: Orxan! Səndəmi gedəcəksən?

Orxan: Əlbəttə, heç onsuz olurmu? Biz türklər çadır altında doğular, açıq səhralarda, qanlı müharibələrdə ölürüz” (Cavid, s. 97).

Burada təsvir edilən Olqa Moskvadan kəniz kimi gətirilsə də, əslində, knyaz qızıdır. Orxan isə bütün vücudu ilə türk oğlu, vətəninə, torpağına bağlı bir türk əsgəridir. Bütün bu incə məqamları izləyən mütərcim tərcümədə öz bacarığını göstərmişdir.

İngilis dilində olan tərcüməyə baxaq:

“Olga: For God’s sake, tell me where these soldiers are going? For what are these preparations?”

Orkhan: There is a new war.

Olga: War! War, always war. Who knows where? With whom?

Orkhan: Only the GOLDEN LION knows it. Poor beings like us, can never know Teymur’s plan.

Olga: Whereas, there is not any agitation and strength in his face. As usual he is so strict and pride!

Orkhan: At the time of anger and strength, great hero looks more calm and gentle.

Olga: Orkhan, will you go, too?

Orkhan: Yes, probably. How could I do without it?! We Turks were born in the camps and die in deserts, in bloody wars” (Babayeva, p. 42).

Burada Orxanla Olqa arasında gedən dialoqdan aydın olur ki, hansı şəraitdə olursa-olsun, türk əsgəri öz sərkərdəsinə sadıq bir döyüşçüdür. Bu əsgərlər öz həyatlarını döyüşsüz, müharibəsiz təsəvvür etmirlər. Döyüş onların həyatından qat-qat üstündür. Bu əsgər öz sevgisini döyüşdə, müharibədə və qalibiyyətdə görür. Bu inam türklərin bütün dünyaya hakim olmasına bir mesajdır.

Bu parçanın ingilis dilinə edilmiş tərcüməsinə nəzər yetirəndə tərcümənin necə uğurla edildiyinin şahidi oluruq. Lakin bu hissədə də “Əmir Teymur” ifadəsində “Əmir” sözü ixtisar edilmiş, “Qaplan” sözü isə “Lion” – Aslan-Şir kimi tərcümə edilmişdir. Halbuki, “Qaplan” sözü “Tiger” (Pələng) mənasını verir.

Hüseyn Cavidin beş pərdəli bu tarixi əsərində maraqlı məqamlardan biri də əsərdə təsvir edilən qadın obrazlarıdır. Bütün əsərlərində olduğu kimi, “Topal Teymur” əsərində də bir neçə qadın obrazları vardır ki, bunlar da Olqa, Almas, Dilşad və başqalarıdır. Əsərdə təsvir edilən “Dilşad xanımda Əmir Teymur məhəbbətinə sədaqət, halallıq, düzlük və ləyaqət vardır... Dilşadın saflığı, amiranəliyi, məğrurluğu, hiyləsiz hərəkətləri Əmir Teymura xoş gəlir... dramdakı Olqa özünün zəifliyi ilə diqqəti çəkir. O, “şeytan bir mələkdir”. Məqsədi Dilşadın ürəyinə qısqançlıq toxumu səpib, onun ailəsini dağıtmaqdır” (Cəfərov, s. 147).

Pyəsədən bir hissənin tərcüməsinə baxaq:

“Teymur: Mənə bax, Dilşad! Daha dur, sözü bitmədi. Səni çox sarsılmış və həyəcanlı görürəm. Unutma ki, sən Teymur hərəmisən. Söylə, açıq söylə, üz-gözünü saran bu fırtınalı buludlar nədən irəli gəlir?

Dilşad: Ah, bu aşıftə qız... Olqa!

Teymur: Nə var, nə olmuş?

Dilşad: Zavallı Almasa göz verir də, işiq vermir. Hər gün yeni bir sevgi, hər gün yeni bir tərənə. Bilməm ki, Orxandan nə istəyir?

Almas: Həttə, əvət həttə!... (Sözünü bitirəməz).

Dilşad: Ah, hər halda Olqa buradan dəf edilməli”... (Cavid, s. 103)

Bu hissənin ingilis dilində tərcüməsinə baxaq:

“Teymur: Listen Dilshad! I have not finished talking with you, yet. I see you are very pale and worry. Do not forget that, you are Teymur’s harem. Tell me clearly, what is the reason of your sadness?

Dilshad: Oh, this immoral lady... Olqa!

Teymur: What has happened?

Dilshad: She gives no rest over poor Elmas. She begins every new day with new love. I don’t know what does she want from Orkhan?

Elmas: Even, yes even... (Was interrupted)

Dilshad: Probably, she should to leave... (Babayeva, p. 49)

Bu hissədə verilən söz və ifadələr tərcümədə qorunub saxlanmış, heç bir ixtisara yol verilməmişdir.

Nəticə / Conclusion

Deyilənlərdən belə qənaətə gəlmək olur ki, mütərcim Hüseyn Cavid dünyasına, onun zəngin yaradıcılığına bələddir, eləcə də böyük dramaturqun tarixi əsəri olan “Topal Teymur”la bağlı yazılan əsərləri və deyilən fikirləri dərinlən mənimsəmişdir. Dramaturqun çoxşaxəli irsi həmişə maraqlı dairəsindədir və böyük yazarın əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi davam etdirilir.

Ədəbiyyat / References

Babayeva, M. (2012). *The Translation and explanation of Hussein Javid’s “Topal Teymur” play*. Baku.

Cavid, H. (1984). *Topal Teymur. Mənbə: Əsərləri* (Cild III). Bakı: Yazıçı.

Cəfər, M. (1982). Böyük şair, mütəfəkkir. Mənbə: H. Cavid, & T. Cavid (Red.), *Əsərləri* (Cild I). Bakı: Yazıçı.

Cəfərov, Ş. (2020). *Hüseyn Cavidin qadın qəhrəmanları*. Bakı: Elm və təhsil.

Həbibbəyli, İ. (2017). Azərbaycan romantizmi; Hüseyn Cavid və sənəti. Mənbə: *Ədəbi şəxsiyyət və zaman* (Cild II). Bakı: Elm və təhsil.

Məmməd, T. (1999). *XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının poetikası*. Bakı: Elm.

Vəliyeva, S. (2018). *Hüseyn Cavid sənətinin qüdrəti*. Bakı: "Zərdabi LTD" MMC.

Особенности перевода пьесы «Топал Теймур» на английский язык

Тюркан Зейналова

Гянджинский государственный университет

E-mail: turkanzeynalova1985@gmail.com

Резюме. В статье говорится об особенностях перевода произведения «Топал Теймур» основоположника стихотворной драматургии в Азербайджане, выдающегося художника пера Гусейна Джавида. Как и множество произведений Гусейна Джавида, историческое произведение «Топал Теймур» было переведено на английский язык. Это произведение, которое характеризуется широким философским содержанием, глубоким мышлением и ценное с национальной точки зрения исламского и тюркского мира, перевела с оригинала на английский язык переводчица Малахат Бабаева. Драма «Топал Теймур» была мастерски создана выдающимся драматургом Гусейн Джавидом на основе исторических фактов. Это находит отражение и в переводе его на английский язык. Это произведение, умело переведённое на английский язык переводчицей Малахат Бабаевой, вполне соответствует оригиналу. Хотя драма «Топал Теймур» выдающегося драматурга Гусейна Джавида создана на основе исторических фактов, в нём отражены все важнейшие события эпохи. Большое значение представляет системное решение мыслей и идей изображённых драматургом образов. Несмотря на то, что идея произведения основывается на философии века, пьеса построена на идеологии тоталитарного режима. Переводчице известно богатое творчество Гусейна Джавида, его мировоззрение, она глубоко осмысливает также труды и высказанные мнения об историческом произведении Гусейна Джавида «Топал Теймур». Многогранное наследие драматурга всегда было в центре внимания и перевод произведений выдающегося писателя на английский язык неизменно продолжается.

Ключевые слова: Топал Теймур, драма, драматург, литература, креативность, историческая работа